

**Aleksandra Tłuściak-Deliowska**

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie

ORCID: 0000-0002-0952-8931

Michał Krawiec

ORCID: 0000-0001-9811-2956

Edukacja domowa jako alternatywna forma realizacji obowiązku szkolnego. Stan polskich badań i perspektywy badawcze¹

W związku z rosnącym zainteresowaniem edukacją domową jako alternatywną formą realizacji obowiązku szkolnego wzrasta potrzeba prowadzenia systematycznych badań naukowych mających na celu zapewnienie rzetelnych danych na jej temat. O ile na świecie tego typu studia prowadzone są od dłuższego czasu z wykorzystaniem różnych strategii badawczych i zorientowanych na badanie różnych aspektów tej formy, o tyle w Polsce jest ich zdecydowanie mniej. W artykule podjęto próbę dokonania systematycznego przeglądu polskich studiów empirycznych publikowanych w recenzowanych czasopismach naukowych. W celu znalezienia odpowiedniej literatury opracowano strategię wyszukiwania, którą następnie wdrożono w wielu bazach danych. W efekcie zidentyfikowano tylko kilka prac, które spełniały przyjęte warunki i które poddano analizie. Autorzy skomentowali także w artykule uwarunkowania stwierdzonego stanu rzeczy oraz implikacje odnośnie do dalszych prac.

Słowa kluczowe: pedagogika, badania naukowe, edukacja domowa, nauczanie domowe, kształcenie, obowiązek szkolny, rodzice

¹ Aleksandra Tłuściak-Deliowska, dr hab., prof. APS; Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej w Warszawie; wkład w powstanie artykułu: 80%; Michał Krawiec, mgr; badacz niezależny; wkład w powstanie artykułu: 20%.

Homeschooling as an alternative form of compulsory schooling. The state of Polish research and research perspectives

Due to the growing interest in home education as an alternative form of realization of compulsory schooling, the need for systematic research to ensure reliable data on it is also growing. While in the world this type of studies has been carried out for a long time with the use of various research strategies aimed at analyzing various aspects of this form, there are definitely fewer of them in Poland. The article attempts to systematically review Polish empirical studies published in peer-reviewed scientific journals. In order to find the relevant literature, a search strategy was developed and then implemented in many databases. As a result, several works were identified that met the adopted conditions and were analyzed. In the article the authors also discussed the conditions of the Polish homeschooling research situation and the implications for further work.

Keywords: pedagogy, research, homeschooling, learning at home, home based education, parent led home based education, learning process, compulsory schooling, parents

Wprowadzenie

Edukacja domowa prężnie rozwija się w wielu krajach na świecie, w tym przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej, Wielkiej Brytanii, Australii czy Kanadzie. Są jednak kraje, w których ta forma kształcenia nie jest legalna, np. w Niemczech, lub zasadniczo wykluczona, ale możliwa po otrzymaniu odpowiedniego zezwolenia władz, m.in. w Holandii, Grecji czy Hiszpanii (Budajczak, 2004; Kucharska, 2014). W Polsce kształcenie w domu, choć powszechnie funkcjonowało już w XVII–XIX wieku (por. Budajczak, 2004; Kucharska, 2014; Jakubiak, 2017; Minczanowska, 2018), to wprowadzenie edukacji domowej pod znaną dzisiaj postacią stało się możliwe po zmianach ustrojowych, jakie dokonały się w 1989 roku. Ustawa z 7 września 1991 roku dopuściła w formalno-prawnym znaczeniu realizowanie obowiązku szkolnego poza instytucjonalnym środowiskiem szkoły, co oznacza najczęściej środowisko domowe, w warunkach zorganizowanych przez rodziców.

Polska literatura przedmiotu dotycząca edukacji domowej nie jest obszerna. Stanowią ją przede wszystkim monografie oraz coraz liczniejsze artykuły. Dokonując przeglądu dostępnej polskiej literatury przedmiotu, można zauważyć, że głównym przedmiotem rozważań jest (1) istota edukacji domowej, (2) praktyka edukacji domowej oraz (3) umocowania prawne tej formy kształcenia. Rozważania także oscylują wokół szans i zagrożeń w zakresie rozwoju poznawczego oraz społecznego dzieci, które korzystają z takiego rozwiązania edukacyjnego. Dla osób zajmujących się tą problematyką znane są pionierskie opracowania Marka

Budajczaka (2004; 2010; 2017) czy Małgorzaty i Piotra Zakrzewskich (2009). Wymienieni autorzy zdecydowali się na kształcenie swoich dzieci poza szkołą systemową, zatem opisywali i opisują zagadnienie edukacji domowej nie (tylko) z perspektywy teoretyków, lecz praktyków.

W związku z rosnącym zainteresowaniem tą formą kształcenia wzrasta także potrzeba prowadzenia systematycznych badań naukowych. Mają one na celu zapewnienie rzetelnych danych na jej temat, wykraczających poza samą w naturalny sposób powstałą praktykę kształcenia edukacji domowej i wychodzących poza ramy rozważań czy spekulacji odnośnie do jej wartości². Niezbędna jest ugruntowana wiedza o funkcjonowaniu w edukacji domowej, jej uwarunkowaniach i rzeczywistych efektach. O ile na świecie tego typu badania prowadzone są na szeroką skalę, o tyle w Polsce jest ich zdecydowanie mniej.

Celem artykułu jest przeprowadzenie dyskursu na temat stanu polskich badań poświęconych edukacji domowej. W pierwszej części tekstu zaprezentowane zostaną ustalenia terminologiczne, w drugiej – dokonany zostanie przegląd literatury przedmiotu. Podstawą wniosku jest systematyczny przegląd studiów empirycznych opublikowanych w recenzowanych czasopismach naukowych. Autorzy chcą odpowiedzieć na pytanie, czy i jakie badania dotyczące edukacji domowej są prowadzone w kraju. Przed podjęciem działań badawczych w tym obszarze należy zdiagnozować dotychczas podejmowane próby w celu wskazania podstawowych ustaleń, ale także możliwych problemów metodologicznych czy ewentualnych braków. Na tej podstawie możliwe będzie zaproponowanie kierunków dalszych poszukiwań.

Ustalenia terminologiczne i założenia edukacji domowej

Dokonując przeglądu dostępnych definicji edukacji domowej, można dojść do wniosku, że jest ona ujmowana najczęściej w kategoriach (1) formy kształcenia oraz (2) ruchu społecznego edukacji.

Z dydaktycznego punktu widzenia forma kształcenia oznacza organizacyjną stronę kształcenia, która w odróżnieniu od metod nauczania obejmuje zewnętrzne warunki tegoż procesu (Kupisiewicz, 2012). Edukacja domowa może zostać scharakteryzowana jako forma pozaszkolna, biorąc pod uwagę miejsce procesu kształcenia, oraz nieformalna, biorąc pod uwagę stopień instytucjonalizacji. W Polsce nie oznacza to jednak całkowitej niezależności od instytucji szkolnej.

² Na wyraźną potrzebę naukowego podejścia do edukacji domowej, zweryfikowania powielanych mitów i stereotypów oraz usystematyzowania wiedzy na jej temat zwraca także uwagę Marek Budajczak (2010).

Uczniowie korzystający z edukacji domowej są bowiem zapisani do szkoły stacjonarnej zgodnie z rejonizacją, wobec czego podlegają Ministerstwu Edukacji Narodowej. Dodatkowo, co roku muszą przystąpić do egzaminów klasyfikacyjnych ze wszystkich przedmiotów (Zakrzewscy, 2009).

Spotkać się można także z określeniem, że edukacja domowa stanowi alternatywną formę kształcenia. Jak zauważa Eva Zamojska (2012), mianem „alternatywnych” nazywano (i nazywa się także dzisiaj) określoną kategorię szkół, osadzoną w konkretnych realiach historycznych, które nie tylko stwarzały alternatywę wobec szkół tzw. tradycyjnych (konwencjonalnych, głównego nurtu), ale także wprowadzały w praktykę rozwiązania zgodne z nowymi prądami w ówczesnej myśli pedagogicznej czy – szerzej – w humanistyce. Spośród najbardziej znanych można wymienić między innymi szkoły związane z nazwiskami Marii Montessori, Célestyna Freineta, Heleny Parkhurst czy Rudolfa Steinera i Alexandra S. Neila. Edukacja domowa ujmowana może być jako alternatywna w kontekście przeciwstawia się temu, co oficjalne i uznane za powszechne. Edukacja domowa jest porównywana z edukacją „tradycyjną”, odbywającą się w instytucji szkolnej. Szczególnie porównania dotyczą możliwych efektów czy ograniczeń jednego, jak i drugiego rozwiązania. Edukacja domowa i edukacja szkolna mogą być postrzegane jako dwie skrajności kontinuum (Blok, 2004).

Takie ujęcie dostępne jest w Encyklopedii Pedagogicznej XXI wieku (2010). Znaleźć tam można definicję, zgodnie z którą edukacja domowa to „odmiana edukacji alternatywnej, w której rodzice lub prawni opiekunowie danego dziecka dobrowolnie przyjmują na siebie odpowiedzialność za zapewnienie mu adekwatnych warunków do uczenia się, i kształcą je najczęściej samodzielnie, bez korzystania z oświatowej oferty szkół, zarówno publicznych, jak i niepublicznych” (s. 107).

Edukacja domowa bywa także traktowana w kategoriach ruchu społecznego. Dla tak ujętego zjawiska społecznego charakterystyczna jest chęć zmiany zastanej sytuacji lub pewnych elementów struktury społecznej. Może być reakcją na postrzegane instytucjonalne niedobory (por. Nowosielski, 2012). W tych kategoriach opisuje edukację domową Marek Budajczak, który zdefiniował ją jako „bardzo dynamiczny w kilku krajach ruch społeczny, bazujący na niezależnych przedsięwzięciach pojedynczych rodzin, w których rodzice, powodowani troską o edukacyjny los własnych dzieci, przyjmują na siebie całkowitą odpowiedzialność za ich kształcenie, wychowanie i uspołecznienie, przejmując tę odpowiedzialność od państwa” (2004, s. 12).

Większość definicji, niezależnie czy mowa jest o formie kształcenia czy ruchu społecznym, zwraca uwagę na dwa aspekty edukacji domowej. Po pierwsze, jest to kontrola rodzicielska nad procesem edukacyjnym, po drugie, fakt, że kształcenie odbywa się w domu. Jennifer L. Jolly i Michael S. Matthews (2018)

podkreślają, że te dwa elementy nie muszą mieć współcześnie zastosowania, tym bardziej że zbliża się trzecia dekada XXI wieku, a nowe technologie komunikacyjne są powszechnie dostępne. Pomimo tego, że w przypadku edukacji domowej rodzice nadal zachowują kontrolę, to mają teraz więcej możliwości dotyczących programu nauczania, którego realizacja nie jest już ograniczona do przestrzeni domowej. Edukacja domowa wcale nie musi się odbywać w sensie fizycznym w domu. Także kontrola rodzicielska może być mniej bezpośrednia niż kiedyś, ponieważ w niektórych przypadkach dzieci mają w pewnym stopniu możliwość wpływania na program nauczania i dokonywania wyboru, czego chcą się uczyć i w jaki sposób.

Edukacja domowa w Polsce – stan badań

Dokonanie systematycznego przeglądu polskich badań poświęconych edukacji domowej wymagało zidentyfikowania odpowiedniej literatury. Opracowano strategię przeszukiwania literatury, która w pierwszym etapie została wdrożona w wielu międzynarodowych bazach danych, a mianowicie bazie Education Source, Academic Search Ultimate, ERIC, Teachers Reference Center. Do identyfikacji prac badawczych zastosowano następujące wyszukiwane hasła: „edukacja domowa” LUB „nauczanie domowe” LUB „nauczanie w domu”. Biorąc pod uwagę reformę ustrojową, która przyczyniła się do zmian także w szkolnictwie polskim oraz ustawę z 1991 roku dopuszczającą możliwość realizacji obowiązku szkolnego poza instytucją szkolną, uwzględniono kolejne kryterium, jakim był rok publikacji, tj. wyszukiwano prace opublikowane po 1991 roku. Ostatnie uwzględnione kryterium dotyczyło miejsca publikacji, tj. recenzowanego (*peer review*) czasopisma naukowego. W efekcie tego wyszukiwania otrzymano jeden wynik, który stanowiła praca poświęcona analizie ekonomicznej edukacji domowej w Polsce i Niemczech (Sielska, 2016). Publikacja prezentuje jednak rozważania autorki i analizy porównawcze, nie stanowi zaś studium empirycznego, z tego też względu została wyłączona z dalszych analiz.

Uzyskany rezultat, choć nie doprowadził do identyfikacji studiów empirycznych poświęconych edukacji domowej w międzynarodowych bazach naukowych, stanowi jednak pewien wynik, który można interpretować na kilka sposobów. Ów brak polskich prac opublikowanych w międzynarodowych bazach sugeruje wyraźny brak badań poświęconych edukacji domowej w Polsce. Z drugiej jednak strony można przyjąć, że takie badania są prowadzone, lecz publikowane w czasopismach innych niż te indeksowane w międzynarodowych bazach. Być może są to teksty opublikowane w czasopismach o zasięgu lokalnym lub/i popularnonau-

kowych lub/i metodycznych. Być może są to publikacje opublikowane w języku angielskim. Dalsze poszukiwania i weryfikację powyższych przypuszczeń rozpoczęto od ostatniej kwestii, tj. języka publikacji.

W drugim kroku postanowiono dokonać raz jeszcze przeszukania wymienionych wcześniej baz, zmieniając język na angielski. Do identyfikacji prac badawczych zastosowano następujące hasła: „homeschooling” i „Poland”. Zostawiono także kryterium daty publikacji po 1991 roku. W efekcie otrzymano sześć wyników, z czego tylko jeden stanowiło studium empiryczne dotyczące edukacji domowej (Mazur, Rochowska i Klackova, 2019) w trzech krajach, tj. Polsce, Czechach i Słowacji. Tekst ten został wybrany do analiz właściwych.

W trzecim kroku wyszukiwania prac i zarazem w celu dalszej weryfikacji powyższych przypuszczeń dotyczących stanu polskich badań poświęconych edukacji domowej przeprowadzono przeszukiwanie literatury z zastosowaniem wyszukiwarki Google Scholar jako zawierającej więcej czasopism naukowych w większej liczbie języków. Zastosowano następującą strategię przeszukiwania. Nadal kryterium stanowiła data publikacji po 1991 roku. Wyszukiwano prace, w których w dowolnym miejscu artykułu, jak również w tytule, pojawiło się wyrażenie „edukacja domowa” lub „nauczanie domowe” lub „nauczanie w domu”. W pierwszym przypadku otrzymano 294 wyniki, w drugim 201, w ostatnim 56. Uzyskane wyniki zostały w kolejnym etapie „ręcznie” sprawdzone pod kątem tytułu, a następnie streszczenia. Odrzucano teksty, które nie miały charakteru empirycznego, jak również teksty, które odnosiły się do funkcjonowania nauczania domowego przed 1991 rokiem. W oparciu o tę strategię zidentyfikowano, wybrano i przeczytano dokumenty, które potencjalnie miały znaczenie dla dalszego systematycznego przeglądu. W efekcie znaleziono sześć publikacji, w których prezentowane były wyniki badań (z czego jedna publikacja zduplikowała się ze zidentyfikowaną w kroku drugim).

Zdecydowano się przeprowadzić jeszcze czwarty krok, tj. przeszukać bazy Biblioteki Narodowej, czyli najobszerniejszego polskiego zbioru wszystkich materiałów bibliotecznych. Zastosowano następujące kryteria. Wyszukiwane było hasło „edukacja domowa”. Wyniki zostały zawężone do „artykułów z czasopisma naukowego” oraz oznaczonych jako „raport z badań” oraz opublikowanych po 1991 roku. W efekcie otrzymano 2913 rezultatów, które zostały poddane weryfikacji analogicznej, jak miało to miejsce wcześniej, tj. analizowano tytuły i opisy rekordów. Po dokładnej analizie okazało się, że teksty właściwe dotyczące edukacji domowej stanowią mniejszość. Oprócz prac zidentyfikowanych w poprzednich krokach znaleziono jeden dodatkowy tekst.

Do analiz właściwych wyłoniono zatem siedem publikacji empirycznych. Zestawiono je w tabeli poniżej.

Tabela 1
Badania, które zostały objęte analizą

Autor	Rok publikacji	Badana próba	Metodologia (metoda)	Przedmiot badania
Bartnikowska U., Garbula J.M.	2017	b.d. (analizowano posty w pięciu grupach dyskusyjnych na Facebooku)	Jakościowa (etnografia wirtualna – analiza wypowiedzi pisemnych w Internecie)	E-wsparcie dla rodzin z edukacji domowej
Królikiewicz R.	2016	44 rodziców	Ilościowa – (sondaż diagnostyczny ankieta)	Postrzeżenie socjalizacji przez rodziców edukujących swoje dzieci w domu
Królikiewicz R.	2017	1 mężczyzna	Jakościowa (badane biograficzne – wywiad swobodny)	Doświadczenie edukacji domowej i tradycyjnej
Mazur P., Rochowska I., Klackova B.	2019	78 rodziców (30 z Polski, 27 z Czech, 21 ze Słowacji)	Ilościowa ³ (sondaż diagnostyczny – ankieta internetowa)	Opinie rodziców z trzech krajów o edukacji domowej
Piwowska M.	2017	4 rodziców (w tym jedno małżeństwo), 1 „dorosłe” dziecko	Jakościowa (wywiad narracyjny – analiza biografii publikowanych)	Życiorysy edukatorów domowych i dzieci edukacji domowej
Rayzacher- Majewska A.	2016	29 rodziców	Ilościowa (sondaż diagnostyczny – ankieta internetowa)	Nauczanie religii w edukacji domowej
Święc J.	2013	1 rodzic (matka)	Jakościowa (wywiad)	Organizacja czasu, powody korzystania z edukacji domowej, relacje z rodzicami i rówieśnikami

Źródło: opracowanie własne

³ W artykule zaznaczono, że prezentowane wyniki są fragmentem większego projektu, w którym wykorzystana jest metodologia ilościowa i jakościowa (ankieta, wywiady swobodne, analiza dokumentów).

Biorąc pod uwagę przedstawione powyżej dane, należy zauważyć po pierwsze, że liczba polskich studiów empirycznych zidentyfikowanych w bazie z recenzowanymi artykułami naukowymi jest niewielka. Jeden z tekstów (Mazur, Rochovska i Klackova, 2019) opublikowany został w języku angielskim. Po drugie, w przywołanych pracach wykorzystywano zarówno metodologię ilościową, jak i jakościową. W pierwszym przypadku dominuje sondaż diagnostyczny z użyciem ankiety, w drugim – wywiady. Zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku badane próby są bardzo małe liczebnościowo i nie spełniają kryterium reprezentatywności, jednak zakładać można, że autorzy tych prac nie dążyli do spełnienia tego warunku. Biorąc pod uwagę osoby badane, najczęściej są nimi rodzice, którzy kształcą swoje dzieci w domu, zaś przedmiotem badań są ich doświadczenia i opinie na temat tej formy kształcenia. Patrząc na zestawione prace, zauważyć należy, że choć jednym z kryteriów wyszukiwania była data publikacji po 1991 roku, to zidentyfikowane prace empiryczne w większości publikowane były od 2016 roku.

Podsumowanie i implikacje badawcze

W artykule podjęto próbę dokonania systematycznego przeglądu polskich studiów empirycznych poświęconych edukacji domowej. W celu znalezienia odpowiedniej literatury opracowano strategię wyszukiwania, którą następnie wdrożono w wielu bazach danych z publikacjami naukowymi. Wyszukiwanie prowadzono w kilku etapach, bowiem początkowo przyjęte założenia i działania na ich podstawie skutkowały niepowodzeniami. Okazało się, że większość dostępnych publikacji stanowią opracowania monograficzne, przeglądowe czy prace eseistyczne. W efekcie, po wykluczeniu tekstów, które nie spełniały kryteriów, wyłoniono łącznie siedem prac badawczych, które poddano właściwej podstawowej analizie. Mała liczebność dostępnych studiów empirycznych nie pozwoliła na przeprowadzenie pogłębionych analiz jakościowych ani ilościowych. Wynik ten, pomimo iż nie jest satysfakcjonujący z perspektywy badawczej, to jednak świadczy o stanie lub/i etapie polskich badań dotyczących edukacji domowej.

Rezultat powziętych działań wskazuje na wyraźną lukę empiryczną, która wymaga wypełnienia. Ponadto, możliwa jest konstatacja, że prowadzone dotychczas w Polsce badania dotyczące edukacji domowej mają charakter lokalny i przy czynkarski, analizą objęty jest bowiem zazwyczaj wąski zakres zjawiska, a badana próba jest mała. Wynik ten może być podstawą negatywnej oceny stanu polskich badań dotyczących analizowanej formy organizacji kształcenia. Dla porównania odnieść się można do stanu badań prowadzonych na całym świecie, a tych jest

zdecydowanie więcej. Liczba badań nie świadczy jednak o ich jakości. Większość studiów opublikowanych w języku angielskim dotyczy sytuacji w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Co więcej, Robert Kunzman i Milton Gaither (2013) podkreślają, że wiele z nich jest umotywowanych politycznie. Gros badań, szczególnie tych najczęściej przywoływanych w przekazach i mediach, przeprowadzonych zostało pod patronatem organizacji wspierających nauczanie domowe. Chociaż badania te zazwyczaj prowadzone są na dużych próbach i wykorzystują zaawansowane techniki statystyczne, mają poważne ograniczenia metodologiczne i są wykorzystywane do dokonywania uogólnień wykraczających poza to, do czego uprawniają konkretne wyniki. W związku z tym opracowywane są coraz częściej systematyczne przeglądy badań prowadzonych w różnych krajach i dotyczących różnych aspektów edukacji domowej (np. Jamaludin, Alias i DeWitt, 2015; Leon, 2014; Ray, 2017) oraz rewizje dotychczasowych ustaleń i powielanych poglądów (np. Gaither, 2017; Lubienski, Puckett i Brewer, 2013; Medlin, 2013).

Wracając do dokonanej oceny stanu polskich badań, należy się zastanowić, z czego ta sytuacja wynika i co ona oznacza. Rozpoznany stan rzeczy jest uwarunkowany wieloma czynnikami. Przede wszystkim pod uwagę należy wziąć relatywnie krótki czas rozwoju i funkcjonowania edukacji domowej w Polsce znanej pod obecną formą, tj. prawie 30 lat. Po drugie, należy pamiętać o specyfice edukacji domowej i wynikających z jej organizacji trudności metodologicznych, z którymi borykają się także badacze na całym świecie, a które warunkują jakość badań i ich efektów (por. np. Carlson, 2020). Wyzwaniem jest wyszukanie wszystkich rodzin, których dzieci korzystają z edukacji domowej. Co więcej, badania zazwyczaj opierają się na dobrowolności udziału czy też wolontarystycznym ich charakterze, co dodatkowo zawęża badane próby. W większości badań polskich, jak i zagranicznych o edukacji domowej wypowiedają się przede wszystkim rodzice. Jest to sytuacja odwrotna niż w przypadku badań dotyczących doświadczeń z „tradycyjną” edukacją, gdzie znacznie ułatwione jest dotarcie do uczniów aniżeli do rodziców i to oni zazwyczaj biorą udział w badaniach. Zapewnienie reprezentatywności grupy uczniów uczonych w domu ze względu na jakieś czynniki np. o charakterze demograficznym (średni dochód, poziom wykształcenia rodziców), tak jak ma to miejsce w studiach zagranicznych, jest bardzo trudne.

Wyzwania badawcze wynikają zatem ze specyfiki edukacji domowej, będącej opcją, z której każdy może skorzystać, a której jej regulacja przez podmioty państwowe jest często minimalna i elastyczna, co pozwala rodzicom na dużą swobodę w kształtowaniu edukacji swoich dzieci. Jak zauważa Magdalena Gierczar-Borkowska (2016, s. 53–54), „forma, czas i okoliczności, w jakich dokonuje się edukacja, są niezmiernie zróżnicowane, a ograniczają je jedynie pomysłowość

i możliwości finansowe rodziców. Stałe i wspólne dla wszystkich jest właściwie tylko jedno – rezygnacja z obowiązkowego uczęszczania do szkoły”. Wymagane są jednak dowody postępów w uczeniu się, których dostarcza m.in. zdawalność obowiązkowych egzaminów. Wspomniana specyfika ze względu na jej złożoność i bogactwo rozwiązań warta jest mimo wszystko eksploracji.

Z drugiej strony przeprowadzone analizy świadczą o tym, że następuje wzrost zainteresowania tą formą kształcenia, a co za tym idzie – biorąc pod uwagę daty opublikowania analizowanych artykułów, należy zauważyć, że prace te są relatywnie nowe, wręcz najnowsze. Należy zatem zgodzić się ze stwierdzeniem Renaty Królikiewicz (2016, s. 165), iż „w Polsce etap naukowej refleksji nad edukacją domową dopiero się rozpoczyna”, a przed badaczami zainteresowanymi tą problematyką jest szereg możliwości badawczych oraz niezbadanych jeszcze obszarów. Warto byłoby powtórzyć próbę dokonania systematycznego przeglądu polskich studiów empirycznych za jakiś czas, np. za 5–10 lat. Można bowiem zakładać, że liczba tych badań w najbliższym czasie wzrośnie. Być może wówczas możliwe będzie przeprowadzenie nieco bardziej skomplikowanych metaanaliz jakościowych lub/i ilościowych czy identyfikacji pól problemowych oraz syntezy ich ważniejszych wyników.

Bibliografia

- Bartnikowska U., Garbula J.M. (2017). „E-wsparcie” dla rodziców w edukacji domowej dzieci. *Studia Paedagogica Ignatiana. Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum*, 20(3), 31–46.
- Blok H. (2004). Performance in Home Schooling. An Argument against Compulsory Schooling In the Netherlands. *International Review of Education*, 50(1), 39–52.
- Budajczak M. (2004). *Edukacja domowa*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Budajczak M. (2010). O naukowym podejściu do edukacji domowej. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 95–104.
- Budajczak M. (2017). Polska edukacja domowa jako *mise en abyme* między kondycją ludzką a społecznymi konstruktami oświatowymi. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20, 3, 47–62.
- Carlson J.F. (2020). Context and Regulation of Homeschooling: Issues, Evidence, and Assessment Practices. *School Psychology*, 35(1), 10–19.
- Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku. Suplement* (2010). Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Gaither M. (2017). Homeschooling in the United States: A review of select research topics. *Pro-Posições*, 28, 213–241.

- Gierczarz-Borkowska M. (2016). *Edukacja domowa jako egzemplifikacja idei podmiotowości i wolności edukacyjnej*. Zaczepnięte 13 lipca 2020. Strona internetowa http://www.konferencja.21.edu.pl/uploads/6/3/9/9/6399009/1.1.3._gierczarz-borkowska.pdf
- Jakubiak K. (2017). Polskie tradycje edukacji domowej. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20 (3), 19–30.
- Jamaludin K.A., Alias N., DeWitt D. (2015). Research and Trends in the Studies of Homeschooling Practices: A Review on Selected Journals. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 14(3), 111–119.
- Jolly J.L., Matthews M.S. (2018). The shifting landscape of the homeschooling continuum. *Educational Review*, 1–13.
- Królikiewicz R. (2016). Socjalizacja w edukacji domowej w opinii rodziców edukujących domowo. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 11, 4(42) 115–128.
- Królikiewicz R. (2017). Doświadczenie edukacji domowej i edukacji tradycyjnej – w narracji maturzysty. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 20, 161–181.
- Kucharska A.M. (2014). Dlaczego edukacja domowa? Aksjologiczne uzasadnienia edukacji bez szkoły. *Wychowanie w Rodzinie*, 10, 2, 205–224.
- Kunzman M., Gaither M. (2013). Homeschooling: A Comprehensive Survey of the Research. *Other Education: The Journal of Educational Alternatives*, 2(1), 4–59.
- Kupisiewicz Cz. (2012). *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*. Kraków: Oficyna Wydawnicza IMPULS.
- Leon Y.M. (2014). What we know about homeschooling. A critical review of literature and studies on homeschooling. *International Research Journal of Applied and Basic Sciences*, 8(1), 41–49.
- Lubienski C.C., Puckett T., Brewer T.J. (2013). Does homeschooling “work”? A critique of the empirical claims and agenda of advocacy organizations. *Peabody Journal of Education*, 88(3), 378–392.
- Mazur P., Rochovska I., Klackova B. (2019). The Issue of Homeschooling in Poland, the Czech Republic and Slovakia from the Perspective of Parents of Homeschooled Children. *The New Educational Review*, 58(4), 54–71.
- Medlin R.G. (2013). Homeschooling and the question of socialization revisited. *Peabody Journal of Education*, 88, 284–297.
- Minczanowska A. (2018). Homeschooling po polsku, czyli kilka refleksji o stanie edukacji domowej w Polsce. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce*, 13, 4(50), 129–140.
- Nowosielski M. (2012). Ruchy społeczne jako czynnik i wynik zmian społecznych. *Kultura i Edukacja*, 4 (90), 7–33.

- Piwowska M. (2017). Życiorysy edukatorów domowych i dzieci edukacji domowej – analiza fragmentów biografii publikowanych. *Biografistyka Pedagogiczna*, 2, 1, 261–275.
- Ray B.D. (2017). A Review of research on Homeschooling and what might educators learn?. *Pro-Posicoes*, 28, 2(83), 85–103.
- Rayzacher-Majewska A. (2016). Nauczanie religii w edukacji domowej. *Studia Katechetyczne*, 12, 165–182.
- Sielska A. (2016). Edukacja domowa a obowiązek szkolny na przykładzie Polski i Niemiec. Analiza ekonomiczna obu form nauczania. *Ogrody Nauk i Sztuk*, 6, 207–214.
- Siwiec J. (2013). Edukacja domowa: zapis jednego spotkania. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 53(7), 7–13.
- Ustawa z dn. 7 września 1991 r. o systemie oświaty z późn. zm. art. 82 ust. 1. (Dz.U. z 1991 r. nr 95 poz. 425).
- Zakrzewscy M. i P. (2009). *Edukacja domowa w Polsce. Teoria i praktyka*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna „Adam”.
- Zamojska E. (2012). Alternatywność i innowacyjność w edukacji współczesnej – na przykładzie Czech. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 1, 105–119.